

Uue Maailma muinasrahvad eesti keeles — enne ja nüüd*

Tarmo Kulmar

Kolumbuse-eelse Ameerika kõrgkultuure ja üldse indiaani põlisrahvaid käsitlevat kirjandust on viimase poolsajandi jooksul ilmunud paarikümne nimetuse ringis. Võttes arvesse eesti rahva väikesearvulisust, samuti sovetiaja kirjastamispoliitikast tingitud raskusi, on seda üllatavalt palju, nii nagu näiteks ka Lõuna-Aasia ja Kaug-Ida kultuuriruumi kõrgklassika tõlkeid, mille üllitamisega on väsimatult ja takistuste kiuste tegelnud Linnart Mäll.

Esmalt antakse artiklis ülevaade Ameerika põliskultuuride ja vanade tsivilisatsioonide kohta eesti keeles avaldatud raamatutest ja seejärel tutvustatakse kahte viimast tõlketeost põhjalikumalt.

Kauniks sissejuhatuseks Ameerika põliskultuuridesse on Boris Kaburi tõlge H. W. Longfellow' Põhja-Ameerika indiaani müütide põhjal loodud kunsteepest *Laul Haiavatast*,¹ millele annavad olulist sisulist lisateavet meie seast lahkunud indiaanlaste-uurija Omar Volmeri selgitavad märkused. C. W. Cerami romaan arheoloogias² Jüri Seliranna tõlkes tegi Kolumbuse-eelse Ameerika kõrgkultuuride tutvustamisega algust 46 aastat tagasi. Lugeja sai põnevat teavet Egiptuse, Mesopotaamia, Kreeka ja Rooma muististe avastusloost, ent eraldi peatükis esmakordselt eesti keeles ka Mehhiko asteekide ja maiade kultuuridest ning Hispaania konkistadooride vägitagedest. Saksa etnoloogi E. Lipsi *Indiaaniraamatus*,³ mille eestindas Ants

*Lühendatult ilmunud ajalehes Sirp, 23 (3160), 1. 06. 2007, lk 4.

¹Henry Wadsworth Longfellow. *Laul Haiavatast*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.

²C. W. Ceram. *Jumalad, hauakambrid, õpetlased*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961.

³Eva Lips. *Indiaaniraamat*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963.

Viires, jutustab neljas osa autori sõnutsi Peruu “inkade kullasäralisest riigist Andide mägismaal, mida valitses mees, kes nimetas end Päikese Pojaks”. See oli maakeeles esimene süstemaatiline tutvustus Peruu kõrgkultuuridest. Järge tuli oodata kümme aastat, kuni sai populaarses nn A-sarjas Mari Hioni tõlkes lugeda vene amerikanisti V. Kuzmištševi pajatust muinasmuuseumide ajaloo, religioonist, kirjast ja selle dešifreerimisest.⁴ Raamatut ilmestavad ulmelised ilukirjanduslikud lühipalad. Põhja-Ameerika läänepiirkondade indiaani hõimude traagilisest ajaloo jutustab D. Brown, kelle raamatu tõlkis ning varustas põhjaliku saatesõna ja ülevaatega indiaani hõimudest O. Volmer.⁵ Peatselt astus Leo Metsari vahendusel eesti lugejate ette esmakordselt tšehhi arheoloog M. Stingl aimeraamatuga, mis tutvustab kõiki Mehhiko muistseid tsivilisatsioone alates olmeekidest ja lõpetades asteekidega.⁶ J. Selirand tõlkis ka teise W. Cerami raamatu, mis on terve nisti pühendatud Ameerika kontinendi asustusloole ja vanimale arheoloogiale.⁷ Pikaajalise ainesekogumise viljana valmis O. Volmeril mahukas ja teaberikas töö Põhja-Ameerika vallutamisest ja anastamisest eurooplastest kolonistide poolt.⁸ See on esimene eesti ajaloolase kirjutatud teos Ameerika põlisrahvastest. L. Metsar võttis seejärel ette M. Stingli tuntuima populaarteadusliku ülevaate, mis tutvustab asjatundlikult kõiki Kolumbuse-eelse Ameerika kõrgkultuure — taas esimest korda eesti keeles.⁹ Siinkirjutaja on selle peatükke soovitanud vastavate valikkursuste õpetamisel üliõpilastele kohustuslikuks lektüüriks. Ameerika mandri asustusloo vähetuntud fakte ja sündmusi tutvustab Epp Pillau tõlgitud raamatus ka vene ajaloo populaariseerija A. Varšavski.¹⁰ V. Kuzmištševi teine mahukas aimeraamat jutustab inkade ajaloo allikatest, nende impeeriumi loomisest, hiilgeajast ja hävingust.¹¹ Ka seda ilmestavad ilukirjanduslikud vahepalad. Tõlkija Tarmo Kulmar on väljaande varustanud põhjalike kommentaaride ja ketšua-eesti terminite lühisõnastikuga. Ega sedagi ole siinmail enne tehtud. T. Kulmar tõlkis ka Peterburis elava ja Eestigagi mitmel viisil seotud arheoloogi J. Be-

⁴Vladimir Kuzmištšev. Üksi kolmesaja vastu: Muinasmuuseumidest, nende kirjast ja selle dešifreerimisest. Tallinn: Valgus, 1973.

⁵Dee Brown. Mata mu süda Wounded Knees. Tallinn: Eesti Raamat, 1975.

⁶Miloslav Stingl. Indiaani püramiidide saladused. Tallinn: Eesti Raamat, 1977.

⁷C. W. Ceram. Esimene ameeriklane. Tallinn: Valgus, 1978.

⁸Omar Volmer. Tomahookide aeg. Tallinn: Eesti Raamat, 1980.

⁹Miloslav Stingl. Indiaanlased ilma tomahookideta. Tallinn: Eesti Raamat, 1981.

¹⁰Anatoli Varšavski. Kiviaja Kolumbused. Tallinn: Valgus, 1982.

¹¹Vladimir Kuzmištšev. Päikesepoegade riik: Jutustus inkade impeeriumi loomisest, hiilgusest ja langusest. Tallinn: Valgus, 1985.

rezkini ülevaate inkade-eelsetest kultuuridest, mis oli taas meile üldiselt tundmatu valdkond.¹² Amerikanist Valeri Guljajevi raamat jutustab astee-kide ja maiade riikide alistamisest konkistadooride poolt ja analüüsib selle sündmusteahela põhjust. ¹³ Manalateele siirdunud amerikanistikahuvilisest tõlkija Kaarel Peerna kommentaarid hõlmavad trükisest ligi neljandiku ja väärivad omaette lugemist.

Omariikluse taastamise ja ülesehitamise aastakümne mured suunasid eesti lugeja tähelepanu muidugi rohkem kodustele asjadele, nii et järgmine üllitis nägi ilmavalgust alles 1999. aastal, aga siis juba uuel tasemel — Ruth Lias oli ette võtnud maia-kitšee eeposeks peetava pühade loomismüütide kogumiku *Popol Vuh* tõlkimise.¹⁴ Igati õnnestunud eestindus on varustatud suurepärase märkuste, viidete ja põhjaliku saatesõnaga. See on muide ühe Kolumbuse-eelse Ameerika kõrgkultuuri säilinud teksti esmakordne tõlkimine eesti keelde. Avalööök uude aastatuhandesse tuli ühelt prantsuse juhtivalt ajaloolaselt T. Todorovilt Mehhiko vallutusloo psühholoogilise ja kultuurisemiootilise süvaanalüüsiga — Mirjam Lepikulti tõlkele on ajaloolasest toimetaja Marek Tamme lisanud intervjuu autoriga.¹⁵ Ameerika kultuuriantropoloog L. J. Zimmermann tutvustab Pille Kruusi tõlkes Põhja-Ameerika põlisrahvaste usundeid ja kultusi muiste ja tänapäeval, andes väärt lisanduse traditsionaalkultuure käsitlevasse uuemas teabevarasse.¹⁶ Arheoloogia ja paleoastronoomia piirimail asub A. F. Aveni rohkete piltidega ning palju tõlgitud ja nüüd Peedu Haaslava poolt eestindatud ülevaade Peruu Nazca kultuuri hiiglasuurtest kõrbejoonistustest ja nende kohta käibivatest teooriatest.¹⁷ S. Osmanagichi jutustus maiade kultuuriga seotud saladuslikest asjaoludest Sirje Winbo tõlkes paelub ilmselt eriti müstitsismi- ja ulmehuvilisi.¹⁸

¹²Juri Berezkin. Uusi fakte ja hüpoteese Muinas-Peruust. Tallinn: Valgus, 1986.

¹³Valeri Guljajev. Konkistadooride jälgedel. Tallinn: Valgus, 1987.

¹⁴Popol Vuh: Kitšee maiade raamat. Tartu: Ilmamaa, 1999.

¹⁵Tzvetan Todorov. Ameerika vallutamine: Teise probleemi. Tallinn: Varrak, 2001.

¹⁶Larry J. Zimmermann. Indiaanlased: Põlisameeriklased, nende uskumused ja rituaalid. Tallinn: Ilo, 2003.

¹⁷Anthony F. Aveni. Ridade vahel: Nazca hiiglaslike maapinnajoontuste saladus. Tallinn: Sinisukk, 2003.

¹⁸Sam Osmanagich. Maiade maailm. Tallinn: Olion, 2005.

Olemegi jõudnud kahe hiljuti ilmunud raamatu juurde, mida tutvustan pikemalt.

Kirjastuse Tänapäev tööna jõudis 2006. aastal eesti lugeja lauale põhjalik leksikonilaadne käsiraamat ühest muistse Ameerika kõrgkultuurist. Lynn V. Fosteri teos *Muistsete maiade maailm*¹⁹ kõneleb rahvast, kes ilmus ajalooareenile Kesk-Ameerika Kordiljeeride mägismaal I aastatuhandel eKr. Mõistatuslikel asjaoludel jätsid selle rahva esindajad veidi enam kui tuhande aasta eest maha oma õitsvad linnad ja rändasid välja Yucatáni poolsaarele, kus nende viimane linn Tayasál vallutati hispaanlaste poolt alles 1697. aastal. Raamatu esmatrükk ilmus 2002. aastal, mistõttu võib olla kindel, et teos kajastab maianistikateaduse hetkeseisu. L. Foster on ise tunnustatud aimeramatute autor, kes tihti ei jää siiski lootma ainult iseendale. Ka seekord on ta tellinud osa peatükke erialateadlastelt: religioonist, kosmoloogiast ja kunstist, samuti matemaatikast, astronoomiast ja kalendrist kirjutavad Kaylee Spencer-Ahrens ja Linnea H. Wren, kirjalikest allikatest ja dešifreerimisloost aga Ruth J. Krochock. Usaldusväärst lisab eessõna Calgary ülikooli professorilt Peter Mathewsilt, maailma ühelt juhtivalt maiade hieroglüüfika asjatundjalt. Ajaloolane Marek Laane on näidanud end kogenud tõlkijana, nii et siinkirjutaja sisulise toimetajana ja keeletoimetaja Triin Ploom ei pidanudki väga palju vaeva nägema, ja lõpptulemusena näeb raamat Dan Mikkini kujunduses tõesti kena välja.

Raamat algab allikate ja uurimisloo tutvustusega. Maiade hieroglüüfilisi käsikirju — nn koodekseid ehk voldikraamatuid — on säilinud ainult neli, sest 1562. a laskis piiskop Diego de Landa Yucatánil Maní linnas kõik käsikirjad kokku koguda ja ära põletada kui saatanlikud tekstid. Ajaloo irooniana pärineb just tema sulest ainuke 16. sajandi autentne maiade ajalugu ja kultuuri tutvustav kroonika. Hispaanlaste poolt ladina tähtedega kirja pandud ümberkirjutusi maiade kaotsiläinud tekstidest on mitmeid, näiteks juba nimetatud *Popol Vuh* või *Chumayeli Chilam Balami raamat*. Allikateks tuleb pidada ka raidkirjadega hoonejäänuseid ja kivisteele, savinõusid, ehteid, tarbeesemeid. Ka see peatükk lõpeb kõnealuse teema väljapaistvamate uurijate tööde lugemissoovitusega.

Teine peatükk on pühendatud maiade tsivilisatsiooni ajaloole ja kirjeldab perioodide kaupa olulisemaid sündmusi. Näiteks maisiviljelus algas umbes 3000 a paiku eKr; eeldused maiade kultuuri tõusuks tekkisid Ameerika esimese, olmeekide linnakultuuri ilmumisega ligikaudu 12. sajandil eKr; maia-

¹⁹Lynn V. Foster. *Muistsete maiade maailm*. Tallinn: Tänapäev, 2006.

de linnriigid ilmusid eeklassikalisel perioodil 3.–2. sajandil eKr. Maiade ajalugu jagatakse nn Vanaks ja Uueks riigiks ehk klassikaliseks ja hilisklassikaliseks ajastuks. Vana riik umbes aastail 300–900 pKr oli Kordiljeeride mägismaa linnade õitseae. Seejärel varises riiklus mingitel põhjustel, kas vaenlase sissetungi, põllumaade väljakurnamise, epideemia, ülerahvastuse, mässu või kodusõdade tõttu kokku ja rännati välja põhja poole, Yucatáni poolsaare ülaossa, kus seguneti Mehhikost sisse rännanud tolteekidega. Uue riigi ajastu oli võrreldes I aastatuhande rahulikuma arenguga poliitiliselt keerukam ja sõdaderohke, nii et mitmedki uued suurlinnad olid 1502. aastaks, mil esimesed eurooplased Yucatánile jõudsid, taas ammu maha jäetud. Muide, “Yucatán!” kõlas kohalikest randlastelt vastuseks küsimusele, kuidas seda maad kutsutakse. See tähendas nimelt: “Ei saa aru!”

Kolmas peatükk tutvustab Kesk-Ameerika geograafiat ja looduslikke olusid. Erinevalt suurtest Vana Maailma tsivilisatsioonidest Egiptusest, Mesopotaamiast, Indiast ja Hiinast ei tekkinud Uue Maailma tsivilisatsioonid suurte jõgede kallastel, ent ometi looduslikult soodsatel aladel. Oluline on ka meeles pidada, et geograafiliselt Kesk-Ameerikana tuntud piirkonda nimetatakse arheoloogilis-ajaloolise territooriumina Meso-Ameerikaks.

Neljas peatükk käsitleb maiade riiki, valitsemist ja ühiskonda. Maiadel oli seisuslik ühiskond. Vana riigi ajal kujutas iga linn koos oma majandusliku tagamaaga linnriiki, mida valitses jumalkuningast monarh. Need riigikesed sõdisid tihti omavahel ja sõlmisid ka ajutisi liite. Uue riigi ajal moodustus mitmest linnriigist koosnevaid konföderatsioone, millest tuntum on ehk Mayapáni Liiga. Konkistadooride saabumise ajaks olid need koalitsioonid allakäiguteel, mis muidugi hõlbustas maiade maa vallutamist. Muide, kogu Ameerikas oli Kolumbuse-eelsel ajastul ainult üks tugeva keskvoimuga impeerium — Peruu inkade riik. Ka Mehhiko asteekide suurriik oli pigem konföderatsioonina üles ehitatud.

Viies peatükk räägib maiade sõjakunstist. Maiade linnriigi valitseja oli kõrgeim sõjaline juht. Sõjateemalised raidtseenid steelidel ja müüridel, kus võidukas kuningas tallab vangidel või tapab vaenlasi, sarnanevad väga Egiptuse või Lähis-Ida vastavate kujutistega. Relvadeks oli viskeoda, puhkpüss, obsidiaanist (vulkaanilisest klaasist) teraga nuga või kirves ja sõjanui, hiljem ka vibu. Sõjameestel olid eraldusmärgid, tepitud puuvillast turvised ja kilbid. Kuninga vangistamine või tapmine tähendas automaatselt lahingu kaotamist.

Kuuendas peatükis on juttu usundist, maailmapildist ja riitustest. Maailm koosnes 13-korruselisest ülailmast, inimestega asustatud keskilmast ja 9-korruselisest allilmast, mida kõiki läbis maailmapuu. Mägesid peeti pühaks, mistõttu maiade templidki kujutasid endast kunstlikke mägesid — astmikpüramiide. Ka linnad kui pühade templite asupaigad olid kindla, sageli ristikujulise põhiplaaniga. Paljude jumaluste seas väärivad erilist tähelepanu loojajumal Hun Hunahpu, kirja leiutaja ja “aegade isand” peajumal Itzamna, aga ka surmajumal, maisijumal ja enesetappude jumalanna (!). Inimese loomiseks tehti mitu katset, lõpuks loodi ta maisist. Vana riigi aegsed kuningad olid ühtlasi ülempreestrid ja šamaanid. Ohviriietustes oli varem väga levinud eneseveristamine, eriti Uue riigi ajal juurdus nähtavasti tolteekide mõjul aga vangide ohverdamine, mille käigus ohverdatava rinnakorv lõhestati ja süda välja lõigati. Tuntud oli ka veidi korvpalli meenutav rituaalne pallimäng, milles kaotanud meeskonnad ohverdati jumalatele.

Seitsmes peatükk on pühendatud matmiskombestikule. Inimesel on mitu hinge. Mõned hinged surid koos kehaga, tähtsaim hing võis olla hoopis näiteks jaaguari- või krokodillikujuline ja sündis uuesti kellegi teise kehas. On arvatud, et hingi oli kuni 39. Üks hingedest läheb allilma Xibalbasse, ent kuninga hing siirdub päikesejumala riiki. Praegugi usuvad paljud maiad, et hing peab võtma ette raske teekonna üle vee. Aegade jooksul on kasutatud palju erinevaid matmisviise. Surnud maeti kodukrundile majapõranda alla peaga läänekaare või põhja suunas. Kuulus on Vana riigi aegne Palenque linna Raidkirjade tempel, mille alt hauakambri on leitud 7. sajandi kuninga Hanab Pakali tohutu kivisarkofaag. Matmiskommete aluseks oli usk taassüüdi ja esivanematekultus.

Kaheksandas peatükis kirjeldatud kivehitised võimaldavad hinnata nende tsivilisatsiooni poliitilise korralduse taset. Suurte paleede, templite ja püramiidide ehitamine nõudis kesket juhtimist, erialast spetsialiseerumist ja poliitilist võimu, mis võimaldaks suunata suurt hulka tööjõudu. Maiade ehitused olid väga töömahukad. Linna keskel moodustas avaliku ruumi avar tseremoniaalne sillutatud väjak, mida ümbritsesid dekoreeritud fassaadidega massiivsete seintega astmikpüramiidid ja pikad ühekordsed tubaderiviga paleed. Maiad leiutasid ainsana Kolumbuse-eelses Ameerikas tsemendilaadse sideaine, stukk-krohvi ja nn pseudovõlvi. Eri aegadel ja piirkondades esines mitmeid arhitektuuri stiile. Näiteks hilisklassikalise perioodi linnas Uxmalis on ümarate nurkadega järsuastmeline Võluri püramiid ja rohkem kui saja meetri pikkune Kubernerite palee, Chichén Itzás kaunis

astmikpüramiid El Castillo ja ümmargune observatoorium, Vana riigi aeg-
sest Bonampakist pärinevad hunnitud värvilised seinamaalingud.

Üheksas peatükk jutustab astronoomiast, aritmeetikast ja kalendrist. Maiad kasutasid kahekümnendsüsteemi ja leiutasid teisena maailmas nulli mõiste (meie null on teatavasti india budistliku filosoofia sünnitis, mis jõudis Euroopasse araablaste vahendusel). Ajalugu ei kujutletud lineaarsena, vaid tsüklilisena — maailma on jumalate poolt loodud ja hävitatud korduvalt. Ajaarvamise aldaatumiks oli praeguse universumi loomise päev 4 Ahaw 8 Cumhu ehk ühe tunnustatuma tõlgenduse järgi 11. august 3114 eKr, maailma lõpp aga peaks muide ühe arvutusversiooni järgi saabuma õige pea — 24. detsembril 2012. Kasutusel oli kaks kalendrit: 260-päevane nn püha kalender ja 365-päevane astronoomiline kalender. Maia preestrid suutsid teha hämmastavalt täpseid astronoomilisi arvutusi. Näiteks päikeseaasta pikkuse komakohad arvutati välja täpsemalt, kui seda meil kehtiva Gregoriuse kalendri järgi algselt tehti.

Kümnendast peatükist saame teada maia hieroglüüfide lahtimõtestamise loo. Juba 19. sajandi algupoole oletasid rännumehed Stephens ja Catherwood, et raidmärkidega kaetud monumendid varjavad maiade ajalugu. 1863. a avastas üks Prantsuse vaimulik eespool nimetatud kurikuulsa piiskopi Diego de Landa käsikirja, kus oli joonistatud rida hieroglüüfe ja antud ka nende tõlge. 20. sajandini oli suudetud dešifreerida vaid astronoomia ja aritmeetikaga seotud kirjamärke. Oluliselt on maiade tekstide lahtimõtestamisele kaasa aidanud inglise õpetlase J. Eric Thompsoni ja vene teadlase Juri Knorozovi tööd. Viimased aastakümned on toonud lausa läbimurde. Kirjamärke on sadu, kusjuures osa neist on hääliktähed, osa tähistavad silpe ja osa on sõnu märgistavad hieroglüüfid. Kuigi maiadel olid oma hõimukeeled, kasutasid kirjaoskajad preestrid enamasti teatud erikeelt, mida mõistis vaid ülikkond. Lugemine on keeruline ja nõuab orienteerumist märkide positsioonisüsteemis. Peatükis tuuakse ära ka hulk näiteid ajaloolastest raidkirjatekstidest, mida osatakse juba lugeda.

Eelviimane peatükk tutvustab majandust, käsitööd ja kaubandust. Maiadel oli alepõllundus, mistõttu haritav piirkond nihkus ajapikku linnast kui riigi keskmest üha kaugemale. Veerikkas troopilises piirkonnas olid probleemiks üleujutused. Kasvatati maisi, puuvilla, agaavikaktust ja kakaod. Ka meile igapäevaseks saanud kõrvits ja tomat on pärit maiade põllundusest. Erinevalt Euroopast puudusid Ameerikas tavapärased koduloomad. Ainus kindel koduloom oli koer, kelle üht karvutut liiki tarvitati nuuma-

tuna toiduks. Kalkuneid püüti vabast loodusest, pisteti aedikusse ja nuumati paksuks. Hiljem kodustati muskusparr. Olulist toidulisa andsid küttimine, kalastus, mesindus ja korilus. Joovastavate jookide saamiseks kääritati mitmesuguseid puuvilju, levinud oli maisiõlu. Tubakat suitsetati ilmselt hallutsinogeenina religioossetel tseremooniatel, aga ka ravimise otsustarbel. Keraamikat valmistati käsitsi, ilma potikedrata. Tööriistade materjaliks oli kiltkivi ja nugaterav obsidiaan, metallurgia oli väga algelisel tasemel. Kulda, hõbedat ja vaske veeti sisse ja kasutati peaaesjalikult ehte valmistamiseks. Paberit valmistati puukooreribadest kokkupressimise teel juba kahe tuhande aasta eest. Rõivaste kudumiseks kasvatati puuvilla. Maismaatranspordiks kasutati kandjaid, suureks abiks olid veeteed. Yucatáni maiad sõitsid meritsi ka Kariibi mere saarteni. Kaupmehed suhtlesid Mehhiko ja Kesk-Ameerika, võib-olla ka Lõuna-Ameerika üpris kaugete piirkondadega.

Viimases peatükis heidetakse pilk igapäevaelule. Abielu oli monogaamne, enamikus peredes oli palju lapsi. Noorukid elasid koos, aga vanematest eraldi, kuni said initsiatsioonitalituse järel abiellumisõiguse. Kõrgeima seisuse noorukid õppisid eliitkoolides, kus õpetati ajalugu, religiooni, kirja, haldust ja sõjandust, lihtrahvas sai tööõpetust põhiliselt kutsekoolides. Raskete kuritegude eest määras kohtunik surmanuhtluseks kas kividega surnuksloopimise, jumalatele ohvrikstoomise, jäsemete ärarebimise või vibuga surnukslaskmise. Suuri ja mahukaid töid tegid ühiselt mehed, naised hoolitsesid majapidamise eest. Vabal ajal tegeldi käsitööga või koguti küttepuid. Luustikuanalüüsid näitavad, et isegi lihtinimese toitumus oli üldjuhul väga hea ja road olid toitvad. Moes olid pikad juuksed, nii mehed kui naised tätoveerisid ihu, levinud olid kehamaalingud, kõrgkihi poistel moonutati peakuju. Maiade ülikud kandsid imeilusaid sulgede ja nahkadega kaunistatud rõivaid ja sandaale. Lihtinimesed käisid paljajalu, kuid nendelgi olid kenad puuvillrõivad.

Raamat on varustatud mitmete kaartide ja tabelitega. Lõpus on kronoloogiline tabel, ulatuslik bibliograafia ja põhjalik isiku- ja kohanimede register.

Tahaks väga loota, et selline huvitav ja põhjalik ülevaate-teos ilmeks lähiajal eesti keeles ka inkade kohta.

Kirjastus Tänapäev jõudis 2007. aastal ka teise vanaamerikanistika-alase raamatu üllitamiseni. Selleks on Londoni University College'i professori

Nicholas J. Saundersi üldteos Ameerika suurtest tsivilisatsioonidest.²⁰ Juba kunstnik Mae Ranna tehtud kaanekujundus on pilkupüüdev. Ajaloolaseharidusega tõlkija Martin Ellermaa on teose ainekust täpselt tabanud ning keeleteoimetajad Kai-Riin Meri ja Triin Ploom on teksti vägagi loetavaks kohendanud. Siinkirjutajal tuli sisulise toimetajana joonealuste märkustega õiendada, lihvida siiski ka mitmeid autori enda ebatäpsusi või parandada üksikuid eksimusi eriti muistse Peruu osas — Saunders on ennekõike Meso-Ameerika kultuuride eriteadlane. Lugemist hõlbustavad terminite seletused, rohke bibliograafia ja põhjalik indeks.

Originaal jõudis kaante vahele 2004. aastal. Seega on õieti tegemist õigeaegse täiendusega M. Stingli ülevaateosele, mis ilmus meil 1981. aastal, sest amerikanistika teadus on vahepeal jõudsalt edenenud.

Raamat koosneb kolmest osast. Esimene osa räägib laias plaanis kahe kultuuri — kahe täiesti võõra ja vastandliku maailmanägemise kokkupõrkest 15. sajandi lõpul. Asteekide riik vallutati 1521. aastaks, maiade linnriikide viimane suur ülestõus suruti maha 1546. aastal, inkade impeerium veeres oma loojangule vastu aastatel 1532–1535. Ent kuigi eurooplased suutsid Ameerika lõpuks sõjaliselt, majanduslikult ja poliitiliselt endale kiskuda, tõestasid indiaanlased sajandite jooksul ometi oma igapäevaelu tavade ja uskumuste kohanemisvõimelisust ja elujõulisust.

Teine osa tutvustab ajalises järjestuses Meso-Ameerika kõrgkultuure. Olmeegid olid esimesed, kes ehitasid linnu, kasutasid hieroglüüfikirja ja ilmselt ka ohverdasid inimesi. Mehhikos La Venta rahvuspargis kaaluvad basaldist välja raiutud, kümneid tonne kaaluvad ümarpäised hiigelskulptuurid on endiselt mõistatuseks, kuidas neid tehti ja transporditi ja keda nad kujutasid. Sapoteegi kultuur ilmus I aastatuhande keskpaigas eKr Kesk-Mehhikos Oaxaca orus. Nende tähtsamaid kultuskeskusi Monte Albán kõrgub mäetipul nagu Ateena Akropolis ja hämmastab tuhandeid turiste oma astmikpüramiididega. Mehhiko pealinnast Ciudad de Méxicost 50 km põhjas laiub Teotihuacáni varemeteväli; see linn hääbus samuti 8. sajandil nagu Monte Albáni. Seal asub maailma kõige suurem kultusehitis — Päikese püramiid, mille pindala ja mass on tunduvalt suurem kui Cheopsi püramiidil, kuigi kõrguselt jääb veidi alla. Kultuuri omanimi on hääbunud aegade hämarusse, ent asteegid nimetasid seda varemetelinna “kohaks, kus inimesed muutuvad jumalateks”. Sealsamas lähedal on 9.–11. sajandil pKr oma

²⁰Nicholas J. Saunders. Muistne Ameerika: Suured tsivilisatsioonid. Tallinn: Tänapäev, 2007.

hiilguse tippu jõudnud tolteekide pealinna Tula varemed. Tolteeke on peetud Mehhiko ajaloo suurimateks sõjameesteks, nad pärandasid asteekidele oma jumalatepanteoni ja inimohvrikombed, ent andsid elujõulise impulsi ka maiade Uuele riigile. Maiadel pole meil tarvis rohkem peatuda, sest neist oli juba põhjalikult juttu. 14. ja 15. sajandil said Mehhiko valitsejateks asteegid. Osalt osava sobitustöö ja abieluliitudega, osalt relvajõu abil alistasid nad México oru ning vallutasid lõpuks tänapäeva Mehhiko kesk- ja lõunaosa. Arvukad hõimud ja rahvad, kes pidid vihatud anastajatele andamist maksma ja kohutavateks massilisteks ohverdamiseks inimesi andma, hakkasid paraku Hernán Cortési väikesearvulise konkistadooridesalga võimsateks liitlasteks, millega määrasid nad lõpuks ka omaenese saatuse.

Raamatu kolmas osa on pühendatud Lõuna-Ameerika, esmajoonel nüüdse Peruu ja Boliivia kõrgkultuuridele. Vanim neist oli Peruu Andide põhjaosas asunud Chavín, mis eksisteeris I aastatuhandel eKr. See oli ilmselt teokraatlik riik, kus püstitati muljet avaldavaid templeid ja kummardati mõlemas käes sua hoidvat taevajumalat. Chavíni religiooni kiirgus mõjutas kõiki muistse Peruu kultuure aastasadu. Alates 3.–4.sajandist eKr nihkus kultuurikese Vaikse ookeani rannikule Paracase poolsaarele. Sealsetest matusepaikadest leitud imekaunite värvide ja mustritega kangad on maailma suurte arheoloogiamuuseumide ehteks. Paracasele järgnes Nazca linnakultuur, kus I aastatuhande keskpaiku pKr kujundati kivisele kõrbepinnale hiiglasuured mõistatuslikud loomade ja jumaluste figuurid. Keegi ei tea tänini täpselt, kuidas ja milleks neid loodi. Ka Nazca käsitöölise valmistatud mitmevärviline keraamika on kütkestav. I aastatuhande teisel poolel õilmitses Põhja-Peruu rannikualal Mochica tsivilisatsioon, mille kujundrikkad savinõud annavad tunnistust keeruka struktuuriga klassiühiskonnast, loomjumaluste panteonist ja ülikonna hedonistlikust elustiilist: pealinnas Limas on muuseum (Museo Larco Herrera), kus on eksponeeritud sadu skulptuurseid savinõusid, mis kujutavad inimesi kõige fantaasiarikkamates suguaktipoosides! Samal aastatuhandel kerkis lõunas Titicaca järve ääres esile Tiahuanaco (Tiwanku) kultuur. Selle asukad ehitasid Altiplano kiltmaale umbes 4000 m kõrgusele merepinnast suure templitelinna, mille ehitistest on vahest kuulsaim Päikesevärav (Puerta del Sol). Kummaski käes sua hoidva Tiahuanaco taevajumala religioon levis rändavate kaupmeeste vahendusel taas peaaegu üle kogu Peruu. Samast kultuuritüvest pärines ka I aastatuhande teisel poolel Peruu Andide lõunaosas valitsenud Huari (Wari) impeerium. Ilmselt juba tollal ehitati praeguse Lima lähedale Luríni orgu

Pachacamaki tempel, mille oraakli juurde siirduti tulevikku teada saada ka sadu aastaid hiljem inkade ajal.

Inkad olid ilmselt Tiahuanacos valitsenud ketšua hõimuliidu ühe haru ülikkond, kes rändas aimaaradest vallutajate survele 12. sajandil välja põhja poole. Nad ehitasid Andidesse Cuzco orgu samanimelise linna (tõlkes ‘Maailma Naba’) ja rajasid 15. sajandi teisel poolel kestvate vallutuste teel Nelja Ilmakaare riigi Tahuantinsuyu. Keiser Pachacutec Yupanqui vallutas ka Peruu põhjaosas Mochica kultuuri varemetele tekkinud Chimú kuningriigi, mille vägevusest ja arhitektuurimeisterlikkusest annavad praegugi tunnistust ilmselt kogu Kolumbuse-eelse Ameerika suurima linna Chan Chani varemed, kus võis elada üle 200 000 inimese. Inkad olid suurvõim, kelle riigi kogupikkus põhjast lõunasse — tänapäeva Ecuadorist kuni Tšiili põhjaossa — oli kuni 3000 kilomeetrit. Impeeriumis elas 15–20 miljonit alamat. Keiser ehk *Sapa Inca* (Ainus Inka) kandis tiitlit Päikese Poeg ja teda peeti päikesejumala Inti asemikuks maa peal. Riiki valitseti hiiglasuure ametnikeaparaadi abil meetoditega, mille tundmaõppimine võimaldab seda riiki pidada nn varatotalitaarseks riigiks. Ühiskond toimis põhimõttel “Ära laiskle, ära valeta, ära varasta”, millel oli ülima seaduse jõud. Ometi tegid 1532. aastal poliitilised olud ja ebaõnn inkadele karuteene. Nimelt saabusid konkistadoorid Francisco Pizarro juhtimisel Peruud vallutama ajal, mil riik vaevles troonitüli ja kodusõja keerises. Kolumbuse-eelse Ameerika vägevaim ja hiilgavaim ühiskond läks sama teed mis teisedki selle kontinendi kõrgkultuurid.

On suur rõõm, et meie vanade kultuuride huvilistele, aga loomulikult ka õppureile ja humanitaariaüliõpilastele on kaks sellist väärtteost lausa õpikutena kättesaadavaks tehtud.

Ometi oleks kaugemaks eesmärgiks, mida tuleks hakata silmas pidama, mõne kuulsa konkistajärgse kroonika, näiteks Inca Garcilaso de la Vega *Los comentarios reales de los Incas* (Kuninglikud märkmed inkade kohta) kommenteeritud eestindus.